

Rapport

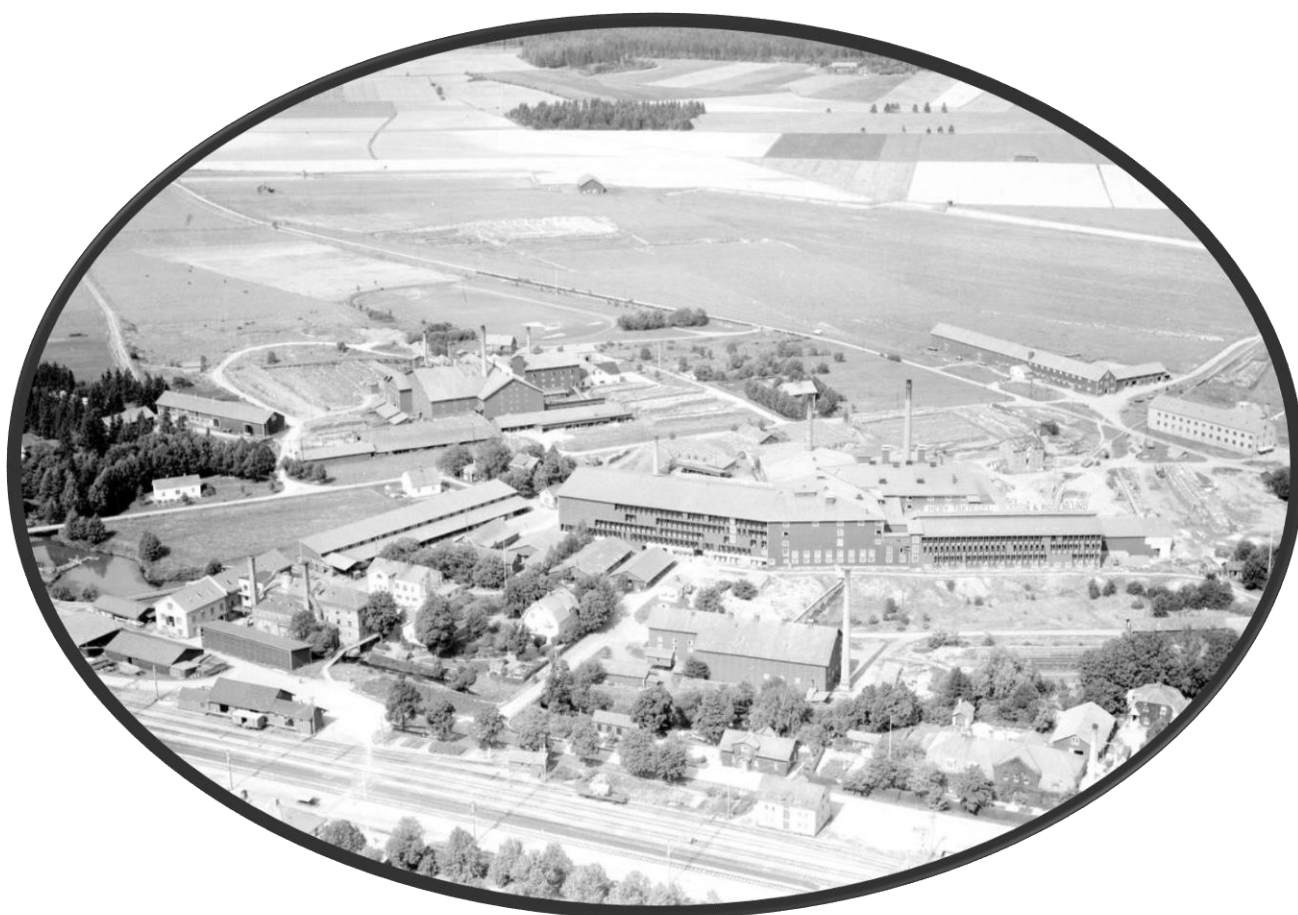
Heby station – Mötespår och planskild passage

Heby kommun, Uppsala län

Järnvägsplan, 2025-12-16

Uppdragsnummer: 168312

Kulturarvsanalys

Trafikverket

Postadress: Trafikverket, Ärendemottagningen, TÄHS-2024-000326, Box 810, 781 28 Borlänge

E-post: trafikverket@trafikverket.se

Telefon: 0771-921 921

Dokumenttitel: Kulturarvsanalys Heby mötesspår och planskild passage

Författare: AFRY

Dokumentdatum: 2025-12-16

Ärendenummer: TÄHS-2024-000326

Uppdragsnummer: 168312

Version: [Version]

Kontaktperson: Annika Jansson, projektledare Trafikverket. 010-123 32 74

Fotografier/illustrationer: AFRY om inte annat anges

Omslagsbild: Flygfoto över stationsområdet, 1950-tal. Foto: FLY1511,
Järnvägmuseet/Digitalt museum.

Innehåll

1. INLEDNING.....	5
1.1. Kulturarvsanalysen	5
1.2. Heby och stationsområdet	5
2. METOD OCH GENOMFÖRANDE	7
2.1. Identifiering och värdering	7
2.2. Effekter och konsekvenser	7
3. KULTURHISTORISK BAKGRUND	9
3.1. Stenålder – landskapet tar form ca 5 500 f.Kr. – 1 800 f.Kr.....	10
3.2. Bronsålder och järnålder, ca 1800 f.Kr. – 1050 e.Kr.....	10
3.3. Medeltiden – kyrkor, sockenbildning, sätesgårdar och reglerade byar ca 1050 – 1500	10
3.4. Nyare tid – jordbrukslandskap och småindustrier från 1500-tal och framåt.....	11
4. FÖRUTSÄTTNINGAR KULTURARV – UTGÅNGSPUNKTER	12
4.1. Riksintresse för kulturmiljövården	12
4.2. Kommunalt uppmärksammade kulturmiljöer	12
4.3. Byggnadsminnen	13
4.4. Naturvärden	14
4.5. Fornlämningar och andra typer av lämningar	14
4.6. Bebyggelsen inom stationsområdet.....	14
4.7. Lagar och föreskrifter för hantering av kulturarv	14
5. EFFEKTER OCH KONSEKVENSER FÖR KULTURMILJÖN (FÖR SAMRÅDSHANDLING TYPFALL 2)	17
5.1. Planförslaget.....	17
5.2. Konsekvenser för kulturmiljön	17

6. PÅVERKAN PÅ KULTURMILJÖN – SAMLAD BEDÖMNING (FÖR SAMRÅDSHANDLING TYPFALL 2)	19
6.1 Järnvägsplanens påverkan på kulturmiljön– samlad bedömning	19
7. UTFORMNING AV JÄRNVÄGSPLAN (FÖR SAMRÅDSHANDLING TYPFALL 2) ANPASSNING	20
8. SKYDDSÅTGÄRDER (FÖR SAMRÅDSHANDLING TYPFALL 2)	20
9. REFERENSER.....	22

1. Inledning

1.1. Kulturarvsanalysen

Upprättandet av denna kulturarvsanalys sker med anledning av Trafikverkets planerade ombyggnation av stationsområdet i Heby tätort, Heby kommun, inom ramen för projektet Heby mötesspår och planskild passage. Området som berördes när föreliggande dokument togs fram, var ca 53 000 m² stort och nybyggnationen syftade till att utöka järnvägens kapacitet för både person- och godstrafik samt att underlätta passage mellan den norra och den södra delen av stationsområdet.

Kulturarvsanalysen med status samrådshandling är en fortsättning på dokumentet med samma namn i skede samrådsunderlag. Analysen syftar till att mer djupgående studera den mest lämpliga utformningen av järnväg/väg från ett kulturmiljöperspektiv. Kulturarvsanalysen bygger vidare på tidigare framtaget material med områdets identifierade kulturhistoriska objekt.

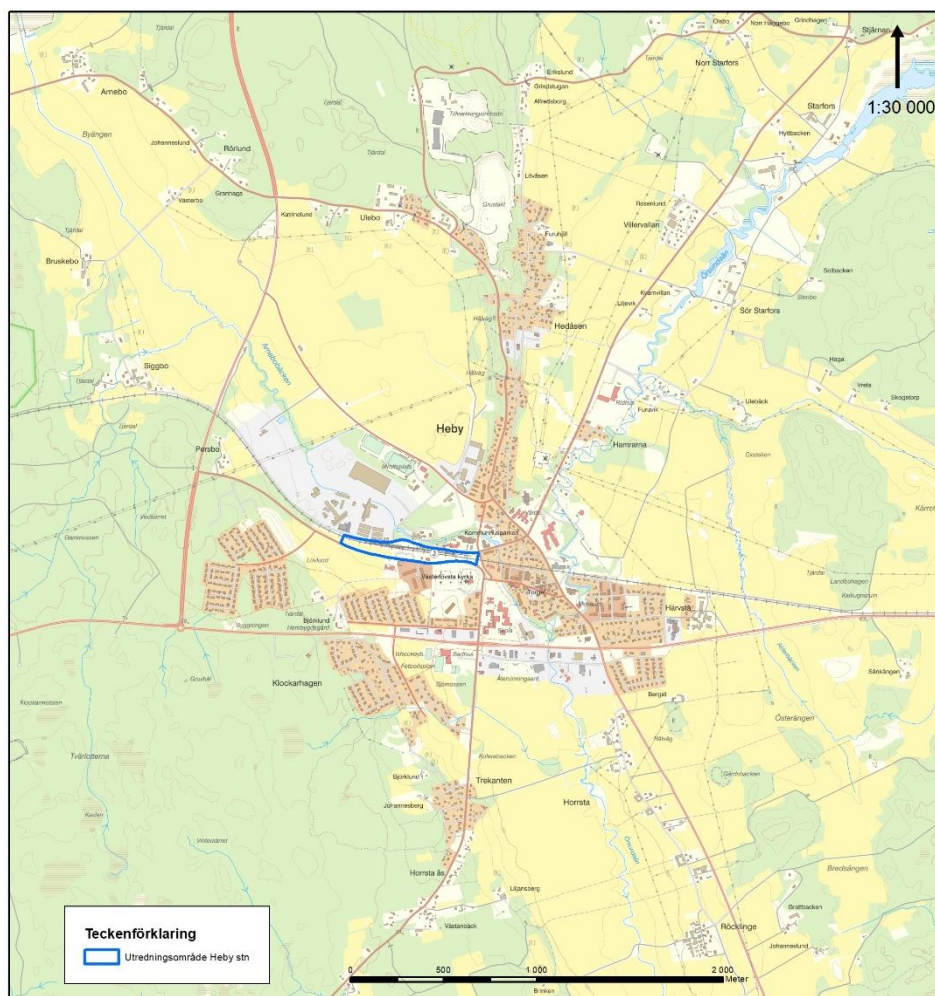
Utifrån vägplaneförslaget görs en bedömning av projektets effekter och konsekvenser för kulturmiljön. I de fall som känsliga kulturmiljöer riskerar att påverkas negativt presenteras lämpliga åtgärder för att bibehålla och värna områdets kulturmiljöer, objekt/företeelser och visuella samband. Kulturmiljön är en viktig miljömässig aspekt av projektet och bidrar tillsammans med andra förutsättningar till att projektet finner den mest lämpliga och hållbara utformningen av vägen.

Kulturarvsanalysen status samrådshandling (typfall 2) togs fram av AFRY i mars 2023 och reviderats i februari 2024.

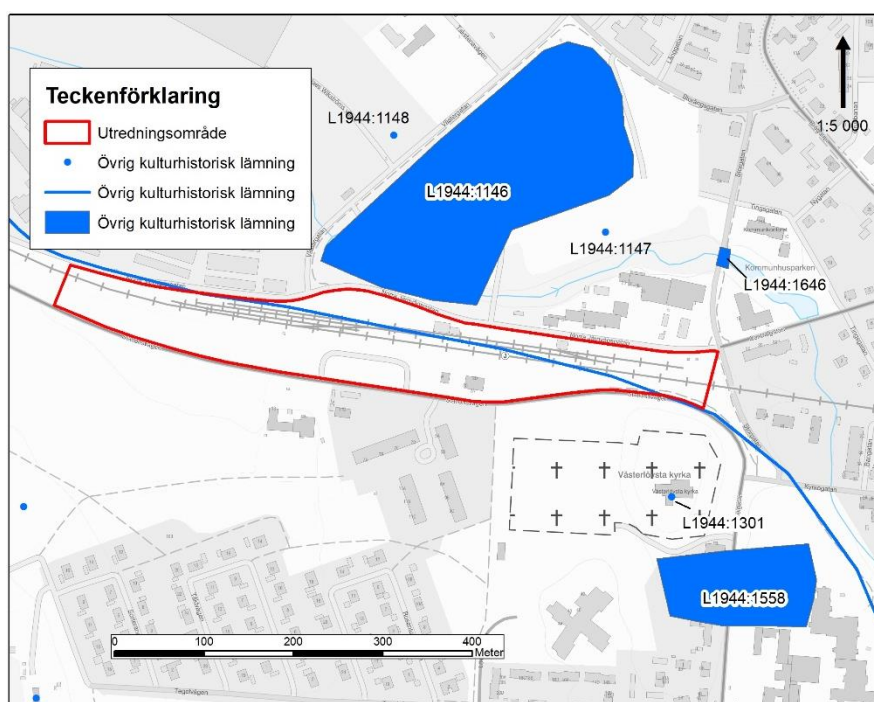
1.2. Heby och stationsområdet

Heby är en tätort i Uppland och centralort i Heby kommun i den västra delen av Uppsala län. I Heby bor ca 2 800 invånare och i hela kommunen drygt 14 000. Järnvägen och närheten till Sala, Uppsala och Enköping har gjort kommunen attraktiv som pendlarort.

Tågstationen i Heby är centralt beläget och järnvägen löper genom samhället i väst–östlig riktning, vilken delar stationsområdet i en nordlig och en sydlig del. Det är en omväxlande miljö runt stationsområdet, mot söder finns Lövsta kyrka, bostadsområden och åkermark och f.d. tegelbruk, trävaruindustri, kommunal och privat verksamhet samt gröna ytor.

Figur 1. Heby tätort med utredningsområdet (blå polygon) vid Heby station. Skala 1:30 000.

Figur 2. Utredningsområdet samt ett urval av kulturhistoriska lämningar registrerade i Kulturmiljöregistret (KMR). Skala 1:5 000.

2. Metod och genomförande

Föreliggande kulturarvsanalys har genomförts som en GIS-analys, med en inledande genomgång av historiskt kartmaterial, kulturmiljö- och bebyggelseregister samt kommunala föreskrifter och riksintresseområden för kulturmiljövården.

2.1. Identifiering och värdering

Utifrån framtaget underlag har en identifiering av kulturhistoriska värdebärare längs med sträckningen gjorts. Identifiering och värdering av kulturmiljöobjekt genomfördes i skede samrådsunderlag utifrån följande skala och kriterier:

Mycket högt värde, Högt värde : Särskilt representativa miljöer och objekt som berättar om en viss historisk funktion, ett förlopp eller ett sammanhang. Miljöerna är välbevarade och ingår i ett tydligt sammanhang. Ofta har de hög grad av historisk läsbarhet. Högt värde omfattar även objekt som är särskilt betydelsebärande för ett förlopp eller en tid trots att sammanhanget idag är otydligt eller brutits.

Måttligt värde: Representativa miljöer som berättar om en viss historisk funktion, ett förlopp eller ett sammanhang. Miljöerna är vanliga och viktiga för den historiska läsbarheten.

Litet värde: Avgränsade miljöer där sammanhanget är otydligt eller har brutits. För dessa miljöer är graden av historisk läsbarhet låg.

2.2. Effekter och konsekvenser

När en identifiering och värdering av kulturhistoriska områden, miljöer eller objekt har genomförts kan det planerade projektets effekter för kulturmiljön, det som blir åtgärdens konsekvenser utredas vidare i relation till planförslaget. För bedömning av påverkan, effekt och konsekvenser för kulturmiljön används Riksantikvarieämbetets *Plattform för Kulturhistorisk värdering och urval* samt *Handbok–Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken*. I kulturarvsanalysen status samrådsunderlag identifierades och värderades ett flertal kulturhistoriska områden, miljöer och objekt längs med den planerade sträckningen (Kulturarvsanalys status samrådsunderlag 2022). I skedet samrådshandling utreds det planerade projektets effekter för kulturmiljön, i relation till planförslaget. Metodiken är avsedd i första hand för miljökonsekvensbeskrivningar.

En effekt kan uppstå antingen som negativ eller positiv för kulturmiljön. En negativ effekt uppstår om värdebärare och synliga orsakssamband uttraderas eller försvagas, medan en positiv effekt för kulturmiljön är om den historiska läsbarheten kan stärkas exempelvis genom återskapade miljöer.

Effekten av åtgärder som påverkar kulturmiljön och dess identifierade värdebärare bedöms enligt kriterierna nedan:

Stora negativa effekter: Uppstår när föreslagen åtgärd medför att kulturmiljövården går förlorade och den historiska läsbarheten försvåras kraftigt eller upphör helt.

fragmenteras eller skadas. Vården går delvis förlorade så att helheten inte kan uppfattas och den historiska läsbarheten reduceras.

Måttliga negativa effekter: Uppstår när föreslagen åtgärd medför att kulturmiljövården

Små negativa effekter: Uppstår när föreslagen åtgärd medför att kulturmiljövården som inte är betydelsebärande för kulturmiljöns

helhet och historiska samband/strukturer skadas eller tas bort. Den historiska läsbarheten kan även fortsättningsvis uppfattas.

Neutrala effekter: Uppstår när föreslagen åtgärd inte påverkar värdebärande karaktärsdrag och när läsbarheten av landskapets utveckling inte förändras.

Positiva effekter: Uppstår när föreslagen åtgärd medför att värdebärande karaktärsdrag förstärks och läsbarheten av landskapets utveckling förbättras.

Utifrån identifiering och värdering och dess effekter på kulturmiljön används följande matris för bedömning av en åtgärds konsekvenser.

Tabell 1. Matris över kulturarvsanalysens bedömningsmetodik.

Intressets värde	Konsekvenser, förändringens omfattning				
	Stora negativa effekter	Måttlig negativa effekter	Små negativa effekter	Neutrala effekter	Positiva effekter
Mycket högt värde eller Högt värde	Stor negativ konsekvens	Stor negativ konsekvens	Måttlig negativ konsekvens	Neutral konsekvens	Positiv konsekvens
Måttligt värde	Stor negativ konsekvens	Måttlig negativ konsekvens	Små negativa konsekvenser	Neutral konsekvens	Positiv konsekvens
Lågt värde	Måttlig negativ konsekvens	Små negativa konsekvenser	Små negativa konsekvenser	Neutral konsekvens	Positiv konsekvens

Kulturarvsanalysen status samrådshandling (typfall 2) ska genom ovanstående bedömningsmetodik utreda:

- Identifiera den ur kulturmiljös synvinkel mest lämpliga och genomförbara utformningen av järnväg/väg.
- Redovisning av effekter och konsekvenser för de kulturmiljöerna eller objekt/företeelser och visuella samband som direkt eller indirekt berörs av exploateringen.
- Identifiera skyddsåtgärder samt lämpliga åtgärder för att minimera intrång, bibehålla och/eller stärka kulturmiljöer.

3. Kulturhistorisk bakgrund

I detta avsnitt har stora delar av den kulturhistoriska bakgrunden för området redovisats som en ramberättelse i *Kulturarvsanalys status samrådsunderlag (2022)*. En mindre fördjupning av de aktuella tidsperioderna har gjorts i syfte att tydliggöra de kulturhistoriska komponenter som präglar området och gett form till den kulturmiljö vi möter idag. Komponenterna omfattar fornlämningar

och andra typer av kulturhistoriska lämningar, byggnader och markanvändning samt hävd och traditioner som formats av samhällelig organisation, näringar och behov. Tillsammans bildar dessa delar den kulturhistoriska bakgrunden.

I närområdet till Heby station saknas i princip registrerade fornlämningar från förhistorisk tid, vilket försvårar möjligheterna att utröna landskapsutnyttjandet. Platsen är dock ett södervänt förhistoriskt boplatssläge mot en våtmark som sakta drar sig tillbaka med i princip stenfria lerjordar för odling att tillgå. Lösfynd i området påvisar mänsklig närvaro från stenålder och framåt.

3.1. Stenålder – landskapet tar form ca 5 500 f.Kr. – 1 800 f.Kr.

Heby stationssamhälle är beläget i den norra delen av en nordsydlig dalgång som under stenåldern utgjort en lång vik in från Ancylussjön. Denna långgrundna vik snörps av från sjön någon gång mellan 5 000–4 500 f. Kr, det vill säga under den del av stenåldern som benämns senmesolitikum eller jägar-samlarstenåldern (mellanstenålder). I samband med att viken avskiljs från Ancylussjön påbörjas en uppgrundning av dalgången och omkring 4 000 f. Kr. kom merparten av det som idag är Heby stationssamhälle att ligga ovanför vattnet. I området kring Heby har ett flertal lösfynd från stenålder gjorts i samband med dikesgrävning och plöjning. Insamlat fyndmaterial från boplatserna och lösfynd i området påvisar att inslaget från neolitikum (yngre stenålder) är betydande. Boplatserna i Västerlövsta socken är många och återfinns i både åker- och skogsmark. De konstitueras av fynd bestående av slagen kvarts, keramik och stenyxor. Cirka 1,5 kilometer norr om utredningsområdet ligger boplatserna uppradade i ett öst-västligt band, på mellan 60 och 70 meter över nuvarande havsyta, på norra sidan av den dalgång som följer Arnebobäcken ner mot Västerlövsta kyrka. I Örsundaåns dalgång, söder om Heby samhälle, ligger stenåldersboplatserna på höjder mellan 50 och 70 meter över havet (Holm, 2014).

3.2. Bronsålder och järnålder, ca 1800 f.Kr. – 1050 e.Kr.

Inom Västerlövsta socken finns inga kända säkra fornlämningar från bronsålder, även om en del lösfynd i form av yxor talar för periodens närvaro. Det förekommer enstaka gravar från järnåldern utströdda längs Dalkarlsåsen (del av Enköpingsåsen) som löper i nord-sydlig riktning. Söder om Heby samhälle finns flera gravfält, sannolikt med inblandning av både äldre- och yngre järnålder. En odaterad stensättning och ett gravfält från vikingatid undersöktes och togs bort ett par kilometer norr om Heby, vid Stingtorpet, under 1920-talet och mitten av 1970-talet. (Kulturmiljöregistret 2023).

Under förhistorisk tid har området utgjorts av stora skogsarealer, vilket har lämpats sig för skogsbruk i olika former, bl.a. har ett flertal järnframställningslokaler påträffats (Holm, 2014).

Många av ortnamnen i Heby med omnejd, exv. Heby, Härvsta och sockennamnet Västerlövsta, innehåller efterlederna *-by* och *-sta* som har sitt ursprung i järnålder (Vikstrand, 2013). I vissa sällsynta fall kan *-stan*namnen ha rötterna i bronsålder.

3.3. Medeltiden – kyrkor, sockenbildning, sätesgårdar och reglerade byar ca 1050 – 1500

Byn Heby är belagd i det skriftliga källmaterialet första gången år 1370, i *Hedhaby*. Namnets förled innehåller *hed* i betydelsen ”torr, tallskogsbevuxen mark” och syftar på åsen som sträcker sig mot

norr från samhället. Efterleden är *by*, d.v.s. by eller gård. Heby betyder således "byn vid heden" (SOL, 2003).

Sydost om stationsområdet är Västerlövsta kyrka (L1944:1302). Kyrkan är uppförd i slutet av 1400-talet och har sannolikt ersatt en äldre kyrka från 1200-talet som kan ha stått på samma plats. Ett triumfkrucifix från 1300-talet och en dopfunt från cirka 1250-talet är de föremål som finns bevarade från en äldre kyrka. Kyrkby saknas under medeltid, det vill säga bebyggelsen som växer upp kring en sockenkyrka, och som ofta utgjordes av prästgård och klockarbostad, fattigstuga, sockenstuga, tiondebod samt krog.

3.4. Nyare tid – jordbrukslandskap och småindustrier från 1500-tal och framåt

Sydsydost om kyrkan återfinns kyrkoherdebostället (prästgården) och klockargården, båda från tidighistorisk tid (ca 1538), och återfinns än idag inom den historiska bytomten L1944:1558. Arealerna hörande till kyrkan är enligt det historiska kartmaterialet omfattande och består av både in- och utägomarker. På marker som i äldre tid hörde till Prästgården återfinns Heby station.

Heby bestod på 1540-talet av två skattehemman och två frälsehemman, den ena utgjordes av sockenkyrkojord och den andra tillhörd Uppsala domkyrka (DMS, 1994). Byn var då belägen öster om Örsundaån, ca 1 kilometer från Heby station. Bytomten/gårdstomten (L1944:1421) försvann i samband med den succesiva expansionen av Heby stationssamhälle under 1900-talet. På platsen återfinns idag villor och flerfamiljshus. I Kulturmiljöregistrets beskrivning av L1944:1421 finns en uppräknig av förhistoriska föremål från sten-, brons- och järnålder kopplade till byn. Om dessa artefakter är funna inom byn är dock oklart.

Genom hemmansklyvning och annektering av utjordar kom byn Heby under slutet av 1600-talet att bestå av sex gårdar som tillsammans bildade en radby. Denna tomtstruktur levde kvar till i början av 1900-talet.

I skogsområdena, främst längs åsen i norr men även i anslutning till det södra delområdet, finns ett flertal skogsbrukslämningar av typen kolbottnar och tjärdalar från historisk tid. Fram till andra halvan av 1800-talet är trakten kring byn Heby och Västerlövsta kyrka ett utpräglat jordbrukslandskap med åker och ängar. Byarna återfinns på förhöjningar i landskapet, längs med grusvägar som förbinder byarna med varandra. Under 1800-talets senare del utvecklades tegelindustrin i nordöstra Västmanland. Tegelbruken utvecklades oftast ur befintliga trävaruföretag, såg- och kvarnrörelser. Produktionen kom att omfatta murtegel, tegelrör och så småningom framför allt taktegel. Gruppen taktegelbruk som fick störst betydelse blev bruken i trakterna av Sala, Heby och Vittinge och på 1930-talet stod dessa bruk för inte mindre än hälften av landets tillverkning av taktegel. Den goda tillgången på lämplig lera var naturligtvis avgörande men även förekomsten av virkesavfall från de talrika sågverken, var betydande för driften av flamugnarna. Flera tegelbruk var därför kombinerade med sågverk och snickerier som dessutom kunde drivas under vinterhalvåret då hanteringen av lera hindrades. Tegelbruken hade en hög sysselsättningsgrad även om arbetet inledningsvis var säsongsbetonat. Verksamheten bidrog därmed starkt till utvecklingen av flera samhällen som Heby och Vittinge. En rad arbetarbostäder uppfördes, oftast i anslutning till anläggningarna. Goda järnvägsförbindelser underlättade brukens avsättning och bidrog till goda resultat.

Ett flertal av de ovannämnda tegelindustrierna var verksamma in i andra halvan av 1900-talet och återfinns i Kulturmiljöregistret som *övrig kulturhistorisk lämning*: Heby Nya Tegelbruk (L1944:1148), Olsson & Rosenlunds tegelbruk (L1944:1148), Lantmännens tegelbruk (L1944:1147), Heby Norra Tegelbruk (L1944:1496) och Tegelbruket Funkis (L1944:1467).

För att kunna transportera produkterna från såg-, kvarn-och tegelbruk krävdes goda kommunikationer, vilket järnvägen skulle komma att stå för. Först ut i Heby var bandelen hörande till stambanan Uppsala–Krylbo som invigdes 4 augusti år 1873 vilken fick stor betydelse för etableringen av tegelbruken och taktegelindustrin, men även för persontrafiken. År 1906 blev Heby en järnvägsknut då banan Enköping–Runhällen invigdes. Banan avvecklades under 1960-talet men den nedlagda banvallen (L1944:1427) syns fortfarande tydligt inom riksintresset Örsundaåns övre dalgång [U29]. Genom järnvägen och de arbetstillfällen som tegelbruk, sågverk och snickerier gav växte Heby stationssamhälle upp till en början på den södra sidan om järnvägen för att expandera ut även till den norra sidan.

I början av 1900-talet, förutom sågverk och tegelbruk, fanns i Heby en mekanisk verkstad och en läskedrycksfabrik. Utöver det ett gästgiveri, läkarmottagning och apotek samt ett avdelningskontor för Gefleborgs Enskilda Bank. Bebyggelsen bedöms ha bibehållit autentiska uttryck, dels vid utredningsområdet och i de centrala delarna av samhället (se punkt 4.2 *Kommunalt uppmärksammade kulturmiljöer*).

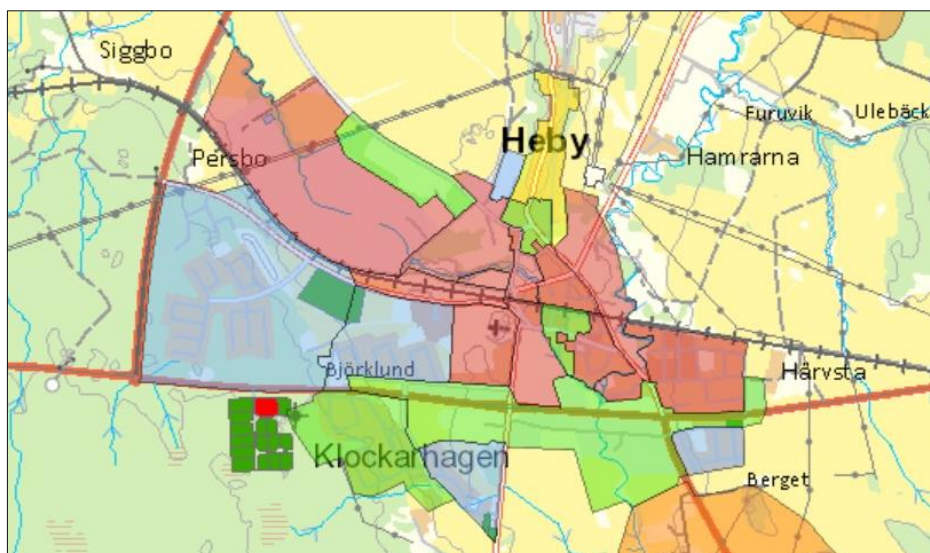
4. Förutsättningar kulturarv – utgångspunkter

4.1. Riksintresse för kulturmiljövården

Dryga kilometern sydsydost om stationsområdet finns ett riksintresse för kulturmiljövården, Örsundaåns övre dalgång [U29], vilket utgörs av en dalgångsbygd med bebyggelsekontinuitet sedan förhistorisk tid och innehåller flera oskiftade och välbevarade radbyar. Här finns flera betydande stenåldersboplatser längs åskanten i väster och i den östra delen av området finns enstaka järnåldersgravfält, varav ett med husgrundsterrass. Radbyarna Ål, Sör Hårsbäck och Röcklinge står med stora tvåvåningsmangårdsbyggnader från 1800-talets mitt, stenvalvsbroar och äldre vägsystem.

4.2. Kommunalt uppmärksammade kulturmiljöer

I kulturminnesvårdsprogrammet för Heby kommun från år 1986 är området kring Västerlövsta kyrka och Heby station utpekade som regionalt intresseområde för kulturmiljön med rekommendationer kring hanteringen av dessa: *"Heby har utvecklats från den lilla kyrkbyn i anslutning till att järnvägslinjen Uppsala–Krylbo drogs fram 1871–72. Ny bebyggelse började uppföras, exempelvis järnvägsstationen från 1872 som är putsad i ljusgult och har utsparat partier i rött tegel som dekor. Järnvägens betydelse för samhället ökade efter 1906 då banan Enköping-Heby-Runhällen invigdes och samhället blev järnvägsknut".* Vidare finns att läsa att: *"Den ursprungliga karaktären av järnvägssamhället från 1900-talets början är bevarad i de centrala delarna och förändringar bör göras varsamt. Järnvägsstationen bör bevaras, liksom miljön kring kyrkan. Järnvägsstationen är upptagen i Riksantikvarieämbetets inventering av järnvägsstationer som "byggnad som inte bör åtgärdas utan att respektive åtgärd föregås av dokumentering". För den avgränsade området är 38 § Byggnadsstadgan (BS) tillämplig. Vid ev. framtida planändringar bör området omfattas av q-bestämmelser. Heby kvarn och såg kan ev. bli föremål för byggnadsvård".* (Heby kommun 1986). Ett nytt kulturminnesprogram har tagits fram under 2022 och är numera tillgängligt via kommunwebben, men var ej tillgängligt under arbetet med föreliggande dokument. I programmet har stora delar av Heby samhälle delats upp i uppmärksammande kulturmiljöer med olika kulturhistoriska värden, bland annat *Stationsområdet* och de närmast liggande *Kyrkomiljön*, *Tegelbruksområdet (f.d. industriområde)*, *Offentligt centrum* (Heby kommun 2023).

Figur 3. Kommunkarta med indelning av uppmärksammande kulturmiljöer i Heby, efter nya kulturmiljöprogrammet.

4.3. Byggnadsminnen

Västerlövsta kyrka, sydöst om åtgärdsområdet, härrör från 1400-talet och är utpekad som kyrkligt byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen (KML). Västerlövsta kyrka ligger utanför åtgärdsområdet och påverkas ej.

Flertalet byggnader i stationsområdets närhet är skyddade med q1 och q2 i rådande detaljplan. Detta betyder att byggnaderna inte får rivras samt att de ska underhållas så att de kulturhistoriska värdena bevaras. Dessa byggnader är ett godsmagasin, ett kolhus/godsmagasin, Heby station samt ett ombyggt allmänt avträde. De tre förstnämnda byggnaderna kan påverkas av planförslaget.

4.4. Naturvärden

Ett lagskyddat värde som faller under naturmiljö nämns kortfattat här, det är resterna efter en trädallé i den parkmiljö som funnits vid stationsområdet, vilket faller under miljöbalken (MB) 7 kap. Trädallén påverkas av planförslaget och den tillkom efter 1910 och var därmed inte en del av den ursprungliga järnvägsmiljön

4.5. Fornlämningar och andra typer av lämningar

En genomgång av Kulturmiljöregistret (KMR) visar att det inte finns några kända fornlämningar inom planområdet. Norr om utredningsområdet finns de tidigare nämnda tegelbruken och nordost en stenbro (L1944:1646), dessa påverkas dock ej av planförslaget. Den enda lämningen som berörs utgörs av *en övrig kulturhistorisk lämning*, som består av delar av en järnvägsbank (L1944:1427). Vägbankar och liknande utgörs av kommunikationsmiljöer, de uppvisar ofta många ålderdomliga formelement men utgörs inte alltid av fornlämning och många av dessa saknar ett formellt skydd. *Övrig kulturhistorisk lämning* har inte samma starka lagskydd som *fornlämning*, men ska enligt Kulturmiljölagen beaktas och värnas. Vägbanken tillhörde sträckan Enköping–Heby–Runhällen som var i bruk mellan 1906–1951.

Tabell 2. Kulturhistoriska lämningar inom planområdet.

Lämningsnummer	Typ	Status
L1944:1427	Färdväg/järnvägsbank	Övrig kulturhistorisk lämning

4.6. Bebyggelsen inom stationsområdet

Bebyggelsen är en värdebärare för Heby. Den historiska läsbarheten inom utredningsområdet är hög. Järnvägen har satt en tydlig prägel på samhället från 1870-talet fram till nutid. Undersökning- och intilliggande områden är kraftigt urbaniserade, från att i princip utgjorts av åkermark fram till 1873 då Heby blev ett stationssamhälle, växte sedan tätorten fram i snabb takt.

Stationsområdets bebyggelse utgörs av en stationsbyggnad, ett ombyggt allmänt avträde, ett godsmagasin, ett kolhus/godsmagasin och personalbostad med ett tillhörande uthus. Utöver byggnaderna finns en personplattform uppförd i sten, två lastkajer varav en i trä och en i sten samt delar av en park eller trädgård anlagd i anslutning till banvaktarnas sedermera två rivna stugor. Utifrån stationsbyggnadernas autenticitet och historiska läsbarhet samt att de uppförts under en kort specifik tidsperiod, 1871–1881, gör bebyggelsemiljön särskilt värdefull. För särskilt värdefull kulturhistorisk bebyggelse gäller att denna ej får förvanskas.

4.7. Lagar och föreskrifter för hantering av kulturarv

Kulturmiljön, dess byggnadsverk och lämningar regleras i flera olika lagar. Lagarna har olika syften och fungerar på olika sätt. Viktigast vid hantering av kulturmiljön är kulturmiljölagen (KML), miljöbalken samt plan- och bygglagen (PBL). Här följer några viktiga punkter.

Tabell 3. Regelverk som berör kulturmiljöns värden.

Kulturmiljölagen (1988:950) (KML)
I kulturmiljölagens inledande bestämmelser anges att "Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla" (KML 1 kap. 1§). Lämningar efter människor, som kan antas vara äldre än år 1850, uppkomna med äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna klassas som fornlämningar enligt Riksantikvarieämbetets rekvisit för bedömning av fornlämningar. En fornlämning kan finnas i ett markområde, i en sjö eller på havsbotten och upptar ett område som bedöms skäligt för att bevara fornlämningen utifrån dess karaktär. Detta område kallas för fornlämningsområde och kan vara större än den faktiska lämningen. Utöver fornlämningar finns lämningar med den antikvariska statusen <i>möjlig fornlämning</i>, <i>övrig kulturhistorisk lämning</i> samt <i>ingen antikvarisk bedömning</i> (uppgift om). Denna typ av lämningar faller inte under samma starka lagskydd som fornlämningar. Det är länsstyrelsen i respektive län som beslut om arkeologiska insatser vid en registrerad lämning. Länsstyrelsen kan också begära arkeologisk utredning vid misstanke om okända fornlämningar. Arkeologiska företag bekostas av exploatören. Kulturmiljölagen reglerar även lagskydd gällande fornfynd, byggnadsminnen och kyrkliga byggnadsminnen samt ortnamn. Lagen skyddar samtliga fornlämningar och kyrkomiljöer i området. Kulturmiljölagen hanteras av länsstyrelsen.
Miljöbalken (1998:808) (MB)
I 1 kap. 1§ anges att MB ska tillämpas så att: "2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas," I 3 kap. 6§ står följande: "Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövärden eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket." Riksantikvarieämbetet ansvarar för att peka ut riksintresseområden och länsstyrelserna bevakar att de inte lider påtaglig skada. Enligt 7 kap 9§ miljöbalken följer att ett mark- och eller vattenområde får förklaras som kulturresevat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. Beslutet får fattas av länsstyrelsen eller kommunen. Av bestämmelserna framgår också att det inte finns något hinder mot att bilda ett kulturresevat även om delar av området redan är skyddat enligt kulturmiljölagen (1988:950).
Plan- och bygglagen (2010:900) (PBL)
I Plan och Bygglagen finns en rad direktiv för byggnation och befintliga byggnader som lyfter fram hänsyn till kulturhistoriska aspekter. Som ex. kan nämnas: 8 kap. §17. Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden". Lagen har sin tillämpning på kommunal nivå men kan vara av betydelse om järnvägsbyggnationen påverkar enskilda byggnader.

Vid sidan om de lagar som hanterar kulturmiljön finns det ytterligare konventioner och föreskrifter som visar på vikten av att hantera kulturmiljön med stor varsamhet.

Tabell 4. Övriga konventioner och föreskrifter som berör kulturmiljöns värden.

Europeiska landskapskonventionen / ELC – ratificerad 2011
Landskapet är en gemensam tillgång och ansvar. Ett landskap är: "ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer." Konventionen syftar till en helhetssyn på landskapet och dess värden, landskapet är en angelägenhet för alla.
De nationella miljömålen
Miljömålen syftar till hållbarhet på lång sikt, grundat på ett generationsperspektiv. I merparten av de 16 nationella miljömålen ingår kulturmiljö som en aspekt att ta hänsyn till. I Heby berörs följande miljömål kulturmiljöer: Levande skogar – kulturmiljövärden och sociala värden ska värnas – det innebär att kulturhistoriska lämningar och miljöer i skogsmarken ska visas hänsyn, t.ex. torpgrunder, markvägar, fornlämningar. Ett rikt odlingslandskap – kulturmiljövärdena ska bevaras och stärkas - det innebär att odlingsmarken ska brukas och agrara fornelement som berättar om odlingsteknik och jordbrukets organisation ska bevaras och nyttjas. Här ingår odlingsrösen, diken, stenmurar och vägar. God bebyggd miljö – kulturvärden ska tas tillvara - det innebär att det ska vara möjligt att bruka äldre byggnader och bebyggelsestrukturer med lång kontinuitet ska kunna fortleva.

Projektet berör inga fornlämningar, endast en övrig kulturhistorisk lämning (L1944:1427). I övrigt berörs Västerlövsta kyrka och *Stationsområdet* en trädallé samt de av kommunen särskilt utpekade områdena *Tegelbruksområdet* och *Offentligt centrum*. Riksintresseområdet Örsundaåns övre dalgång [U29] berörs inte.

Stationsområdet påverkas både fysiskt och visuellt. Lämning L1944:1427 (järnvägsbank) påverkas särskilt om delar av den tas bort, den har dock inte samma värde som en fornlämning, men ska beaktas. *Kulturhistoriskt intressant bebyggelse* och *utpekade värdefulla kulturmiljöer* påverkas visuellt. Riksintresseområdet Örsundaåns övre dalgång [U29] påverkas inte.

5. Effekter och konsekvenser för kulturmiljön (för samrådshandling typfall 2)

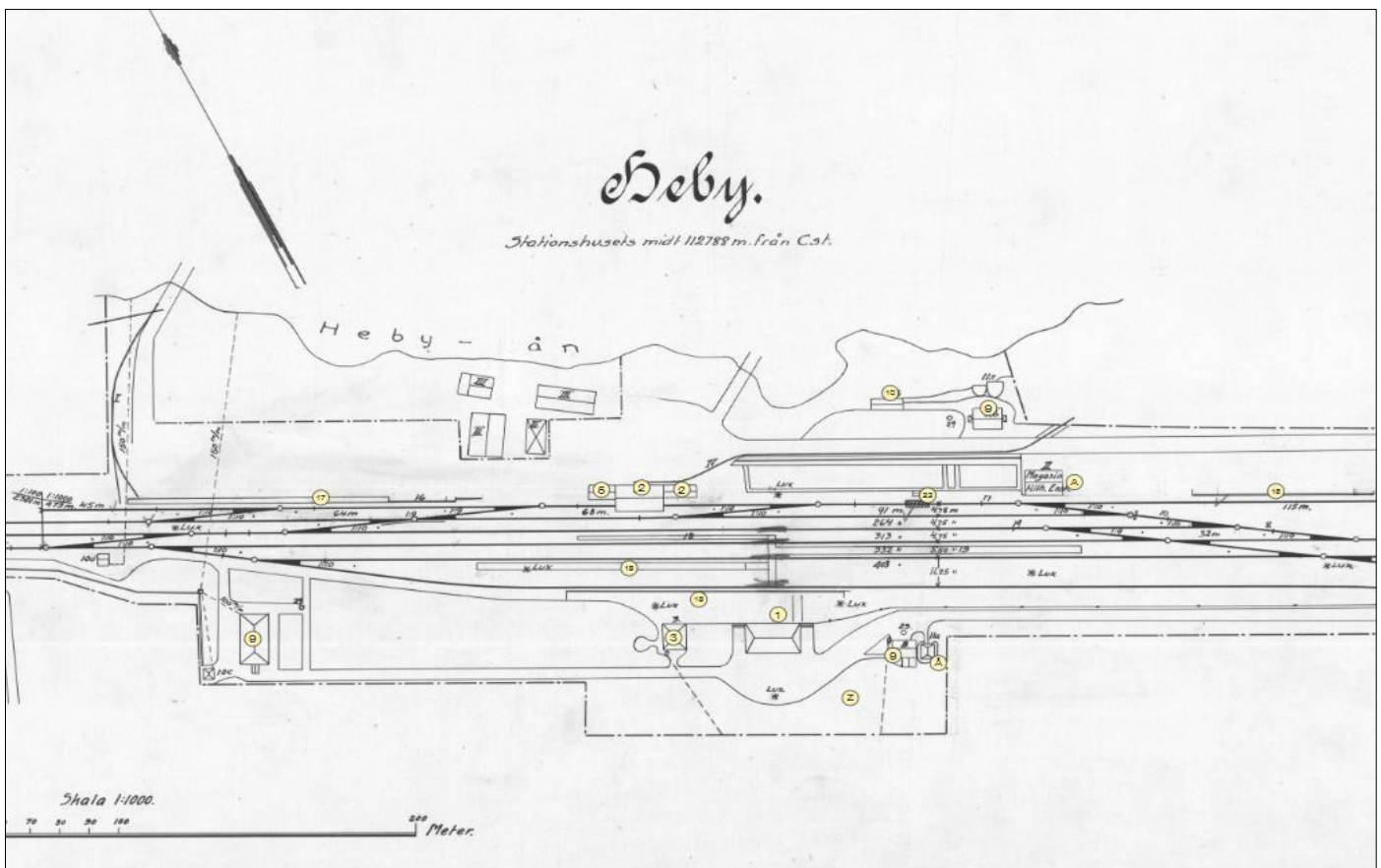
5.1. Planförslaget

Det framtagna planförslaget har tagit hänsyn till områdets natur- och kulturvärden för att finna en hållbar lösning i enlighet med nationella politiska miljömål. Järnvägslinjen kommer utformas med planskild passage vilket innebär en gångbro över järnvägsspåret för att värna såväl natur- som kulturvärden i största mån. I anslutning till bron tillkommer trappor och hissar. Hissarnas höjd ovanför nuvarande marknivå är cirka 2,5–3,5 meter, beroende på utformning. En ny perrong med tillhörande väderskydd byggs på norra delen av stationsområdet.

Utifrån de anpassningar som planeras förväntas järnvägsplanen medföra liten visuell påverkan för områdets kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse. Stationsområdet i Heby har två tydliga och lätt avlästa funktionsområden, där den södra sidan av järnvägen är avsedd för persontrafik och den norra sidan för godshantering.

5.2. Konsekvenser för kulturmiljön

Samtliga objekt/kulturvärden från båda funktionsområden samt kulturhistoriska lämningar presenteras i nedan tabeller. En del av uppgifterna är hämtade ur Kulturarvsanalys status samrådsunderlag (2022) och har därmed fått behålla samma numrering, se Figur 4.

Figur 4. Planskiss över stationsområdet år 1909. (Foto: Järnvägmuseet).

De två tabellerna är uppdelade i funktionsområden *persontrafik* (Tabell 5) och *godshantering* (Tabell 6). Följande värdebärare identifierats:

Tabell 5. Kulturmiljövärden, miljöer, bebyggelse och kulturhistoriska lämningar inom funktionsområdet *persontrafik*.

Objekt / lämning - Status	Kulturhistorisk värdering	Effekt	Konsekvenser
1. Stationsbyggnad, stående byggnad, uppförd 1873–74, ombyggd till nuvarande utseende på 1930-talet	Mycket högt värde	Stationsbyggnadens siktvyer påverkas, små negativa effekter	Måttlig negativ konsekvens
3. Avträde för allmänheten, stående byggnad. Troligen uppförd 1873, då den finns på en karta från samma år. Ombyggd, möjligen samtidigt som stationsbyggnaden	Mycket högt värde	Byggnadens siktvyer påverkas, små negativa effekter	Måttlig negativ konsekvens
18. Personplattform av sten, öster om gröna magasinsbyggnaden (A), uppförd 1873, delvis bevarad	Mycket högt värde	Ingen påverkan	Neutral konsekvens
Y. Dubbelsidig trädallé, på den södra sidan av järnvägsområdet öster om stationsbyggnaden, tillkommen efter år 1910. Delvis bevarad	Måttligt värde	Ingen påverkan	Neutral konsekvens
Z. Park eller trädgård, sannolikt anlagd i samband med stationshusets uppförande	Högt värde	Siktvyer påverkas, små negativa effekter	Måttlig negativ konsekvens
L1944:1427. Färdväg – övrig kulturhistorisk lämning. Utgörs av en 5 m bred järnvägsbank tillhörande sträckan Enköping-Heby-Runhällen som var i bruk mellan 1906-1951. Delvis bevarad, men redan påverkad av befintlig järnvägssträckning.	Lågt värde	Ingen påverkan	Neutral-försumbar konsekvens
Heby stationsområde – helhetsmiljön	Mycket högt värde	Majoriteten av områdets kulturmiljöobjekt bevaras. Historisk läsbarhet kvarstår	Försumbar konsekvens

Tabell 6. Kulturmiljövärden inom funktionsområdet godstrafik.

Objekt / lämning – Status	Kulturhistorisk värdering	Effekt	Konsekvenser
2. Godsmagasin, stående byggnad, uppförd 1871–74, med 2 lastkajer	Mycket högt värde	Siktvyer påverkas, små negativa effekter	Måttlig negativ konsekvens
9. Personalbostad, stående byggnad, uppförd 1873–1881	Högt värde	Siktvyer påverkas, små negativa effekter	Måttlig negativ konsekvens
10. Uthus till personalbostad (9), stående byggnad, uppförd 1873–1881	Högt värde	Siktvyer påverkas, små negativa effekter	Måttlig negativ konsekvens
16. Lastkaj av sten, uppförd 1873–1881	Högt värde	Ingen påverkan	Neutral konsekvens
17. Lastkaj av trä, uppförd 1873–1881. Ej bevarad, men platsen för denna är synlig inne på banområdet. I dagsläget är det en mur av granitstenar, med ovankant av betong mot järnvägen, på platsen.	Måttligt värde	Ingen påverkan	Neutral konsekvens
A. Kolhus/godsmagasin benämnd ”Gröna huset”, stående byggnad, uppförd någon gång mellan åren 1873–1880	Mycket högt värde	Siktvyer påverkas, små negativa effekter, så länge byggnaden finns kvar	Måttlig negativ konsekvens

6. Påverkan på kulturmiljön – samlad bedömning (för samrådshandling typfall 2)

6.1 Järnvägsplanens påverkan på kulturmiljön – samlad bedömning

Generellt kan konstateras att ombyggnaden av stationsområdet i hög grad påverkar kulturmiljön. En kulturmiljö som i dagsläget upplevs som en helhet kan, om den omstruktureras, bli svårare att besöka eller att uppleva. I det här fallet är stationsområdet i Heby beroende av sina byggnader för att helhetsupplevelsen skall bevaras. Om järnvägens komponenter eller byggnader försvinner minskar eller hindras upplevelsen av samband i området då den historiska läsbarheten försvinner. Stationsområdet utgör en väl samlad järnvägsmiljö från 1870-tal med hög värdebärande karaktär. Om huvuddelen av kulturmiljöobjekten bevaras kvarstår den historiska läsbarheten, vilket är positivt för kulturmiljön.

Stationsområdet har ett högt upplevelsevärde, höga pedagogiska värden och en hög läsbarhet för besökare. Påverkan handlar om hur förändringen upplevs av betraktaren tillsammans med kulturmiljön. Bedömningen görs för att klargöra om viktiga utblickar från den aktuella kulturmiljön kan komma att domineras av den planskilda passagens utformning. Den fysiska och visuella påverkan analyseras och i slutändan upplevelsevärdet.

Med ett utförande som utformats med hänsyn till kulturmiljön kan en negativ påverkan starkt begränsas. En planskild passage har inte samma fysiska eller visuella påverkan som exempelvis en gångbro över spåren. Påverkan förväntas dock uppstå genom att siktyverna över området inskränks något, men dock i så pass liten skala att förändringarna anses godtagbara trots de höga kulturhistoriska värdena. Stationsområdet som i dag delas av järnvägsspåret separerar de olika

funktionsområdena. Ingen ytterligare fragmentering skulle uppstå på grund av den nya planskilda passagen. I stället skulle den förena de södra och norra delarna av stationsområdet och tillgängliggöra hela järnvägsmiljön, vilket genererar en positiv konsekvens. Funktionsområdena kvarstår med indelningen av godstrafik i norr och persontrafik i söder. Om bygganderna står kvar gör även helheten det. Läsbarheten och upplevelsen av kulturmiljöerna kvarstår, stationsområdets enskilda värden förblir därmed oförändrade. Ingrepp i miljön är negativt men de moderna inslagen anpassas så att platsens autenticitet består. Trafikverket skulle kunna jobba med förstärkande åtgärder för området, exempelvis skyltning vid alla byggander. Med hänsyn till den samlade kulturmiljöns höga värden bedöms alternativet generera en försumbar konsekvens.

Tabell 7. Samlad bedömning samrådshandling typfall 2.

Miljö	Kulturhistorisk värdering	Effekt	Konsekvenser
Heby stationsområde - helhetsmiljön	Mycket högt värde	Utifrån järnvägsplanens anpassningar till kulturmiljön kan majoriteten av områdets kulturmiljöobjekt bevaras. Den historiska läsbarheten kvarstår. Passagen mellan de olika funktionsdelarna tillgängliggör hela järnvägsmiljön.	Försumbar konsekvens.

7. Utformning av järnvägsplan (för samrådshandling typfall 2) anpassning

Planförslaget medför en omfattande förändring av stationsområdet. I syfte att öka tillgängligheten och skapa en säker och attraktiv koppling mellan den norra och södra delen av stationsområdet byggs en planskild passage. Det innebär, som det tidigare nämnts, att det byggs en gångbro över järnvägsspåret med tillkommande trappor och hissar. Hissarnas höjd beror på utformning men bör ej överstiga 3,5 meter ovanför nuvarande marknivå. En ny perrong med tillhörande väderskydd ska byggas på den norra delen av stationsområdet. Den nya perrongen och räcken anpassas och byggs och målas i syfte att harmonisera med befintlig stationsmiljö. Väderskydden görs i samma utförande som de befintliga, byggda i metall och glas som tillåter fri sikt.

Återanvändning av material från stationsområdet kan vara lämpligt om det finns möjlighet.

Det rekommenderas starkt att främja områdets unika kulturmiljöer genom skyltning kring de enskilda byggnadernas historik och funktion.

8. Skyddsåtgärder (för samrådshandling typfall 2)

För att minimera effekten av ombyggnationen vid Heby station rekommenderas att visa största möjliga hänsyn till områdets kulturmiljövärden och utföra noggrann dokumentation.

För att minimera intrång, bibehålla och/eller stärka kulturmiljöer rekommenderas följande åtgärder:

- Byggnaderna bör utifrån sina höga värden vårdas.
- Visuella och funktionella samband bör upprätthållas eller stärkas. En eller fler passager än vad som finns idag skulle öka tillgängligheten mellan det norra och södra området. Detta gäller även möjligheten och attraktiviteten att ta sig fram till fots eller med cykel.

Siktlinjer och utblickar inom området och mot Västerlövsta kyrka ska värnas. Detta uppnås genom att höga anläggningar i anslutning till järnvägen undviks.

9. Referenser

DMS, Det medeltida Sverige. (1994). 1 Uppland:8 Fjädrundaland: Simtuna, Torstuna. Riksantikvarieämbetet.

Digitalt museum: Järnvägmuseet Foto nr: FLY1511.

Heby kommun (1986). Heby kulturminnesvårdsprogram 1986.

Heby kommun (2023). Kulturmiljöprogram

https://kartor.heby.se/portal/apps/webappviewer/index.html?id=721c21c3913c4542848ffded040596b3&extent=121730.7444%2C6630988.5591%2C244738.6849%2C6691835.4357%2C3010&showLayers=18616b1c865-layer-6_0%3B18616b1c865-layer-6_1%3B18616b1c865-layer-6_2%3B18616b1c865-layer-6_3%3B18616b1c865-layer-6_4%3B18616b1c865-layer-6_5%3B18616b1c865-layer-6_6%3B18616b1c865-layer-6_7%3B18616b1c865-layer-6_8%3B18616b1c865-layer-6_9%3B18616b1c865-layer-6_10%3B18616b1c865-layer-6_11%3B18616b1c865-layer-6_12%3B18616b1c865-layer-6_13%3B18616b1c865-layer-6_14%3B18616b1c865-layer-6_15%3B18616b1c865-layer-6_16%3B18616b1c865-layer-6_17%3BDetaljplaner_3625_0%3BDetaljplaner_3625_1%3BDetaljplaner_3625_2%3BKMP_5739%3BKMP_5739_3%3BKMP_5739_4%3B185bfc537aa-layer-4_0%3B185bfc5a66f-layer-7%3B185bfc5a66f-layer-7_0%3B18616b2a712-layer-7%3B18616b2a712-layer-7_0%3Bwms_7176_Ortofoto_0.16

Holm, J. (2014). Riksväg 56. Delen Heby-Stingtorpet. Arkeologisk utredning. Västerlövsta Prästgård 1:1 m.fl., Västerlövsta socken, Heby kommun, Uppsala län. Rapport Stiftelsen Kulturmiljövård 2014:38.

Kulturarvsanalys status samrådsunderlag (2022).

Kulturmiljölagen (1988:950) (KML)

Kulturmiljöregistret (2023). L1944:1633 stensättning, L1944:1555 gravfält och där anförda rapporter. <https://app.raa.se/id/secure/fornreg/>

Miljöbalken (1998:808) (MB)

Plan & bygglag (2010:900) (PBL)

Riksantikvarieämbetet. (2014). Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken. Handbok 2014-06-23. Rapport från Riksantikvarieämbetet.

Riksantikvarieämbetet. (2015). Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet. Rapport från Riksantikvarieämbetet.

Svenskt ortnamnslexikon (SOL). (2003). Red:Wahlberg, M. Språk och folkminnesinstitutet. Uppsala.

Vikstrand, P. (2013). Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalskapen. Institutet för språk och folkminnen. Uppsala.

TRAFIKVERKET

Postadress: Trafikverket, Ärendemottagningen, TÄHS-2024-000326, Box
810, 781 28 Borlänge. Telefon: 0771-921 921, Texttelefon: 010-123 50 00.

www.trafikverket.se